

CẤU TRÚC HÌNH THỨC TÁC PHẨM ÂM NHẠC (THUẬT NGỮ TRONG CẤU TRÚC, HÌNH THỨC TÁC PHẨM ÂM NHẠC 1)

(tiếp theo)

I PHẠM LÊ HOÀ

Email: phamlehoa@spnttw.edu.vn

Trường Đại học Sư phạm Nghệ thuật Trung ương

FORMAL STRUCTURE OF MUSICAL WORKS (TERMINOLOGY IN THE STRUCTURE AND FORM OF MUSICAL WORKS 1)

TÓM TẮT

ABSTRACT

Cấu trúc, hình thức tác phẩm âm nhạc là vấn đề từ lâu thu hút sự quan tâm của những người làm công tác âm nhạc. Đây cũng là vấn đề mà các nhà nghiên cứu trong nhiều trường hợp có những quan điểm khác nhau. Bài viết quan tâm đến ý nghĩa, vai trò và những khái niệm cơ bản của việc nghiên cứu cấu trúc, hình thức tác phẩm âm nhạc.

The structure and form of musical works are issues that have long attracted the attention of music workers. This is also an issue on which researchers in many cases have different views. The article is concerned with the meaning, role and basic concepts of studying the structure and form of musical works.

Từ khóa: Cấu trúc âm nhạc, hình thức âm nhạc, phân tích tác phẩm âm nhạc

Keywords: Musical structure, musical form, analysis of musical works

Cũng như các loại hình nghệ thuật khác, âm nhạc sinh ra từ/vì chính những đòi hỏi cần thiết của đời sống xã hội loài người. Có lẽ hôm nay không ai còn hoài nghi về ý nghĩa và tầm quan trọng vô cùng lớn lao của âm nhạc trong đời sống xã hội bởi những gì mà âm nhạc đã mang lại. Các tác phẩm âm nhạc ngày càng hiện hữu dường như một thành phần không thể thiếu được trong cuộc sống của chúng ta và luôn đồng hành cùng diễn trình lịch sử loài người.

Tuy nhiên, vấn đề tìm hiểu một tác phẩm âm nhạc lại chưa bao giờ là đơn giản với phần đông người nghe âm nhạc, nhất là đối với âm nhạc không lời/các tác phẩm khí nhạc. Ngôn ngữ biểu hiện của nghệ thuật âm nhạc mang trong nó những đặc thù riêng trong sự so sánh với nhiều loại hình văn hoá - nghệ thuật khác. Vì vậy, cũng như các loại hình nghệ thuật khác, để hiểu được một tác phẩm âm nhạc, người nghe cần phải nắm được tri thức âm nhạc cơ bản nhất định về những thành tố/nguyên tắc cấu thành nghệ thuật âm nhạc.

Trước khi tìm hiểu về việc phân tích cấu trúc một tác phẩm âm nhạc, chúng ta sẽ đi vào tìm hiểu những vấn đề chung/cơ bản nhất của vấn đề ngôn ngữ biểu đạt âm nhạc. Đó sẽ là những khái niệm cơ sở/cơ bản đầu tiên để ta có thể bước đầu tiếp cận khi tìm hiểu một tác phẩm âm nhạc. Bởi tri thức về âm nhạc là một khái niệm theo tôi, vô cùng rộng lớn, đa dạng và phức tạp mà chúng ta không bao giờ có thể biết hết được.

Nhưng cũng cần nói thêm ở đây rằng chính những khái niệm chung/cơ bản của âm nhạc cũng là khái niệm động/khái niệm biến đổi theo thời gian bởi sự luôn xuất hiện của những tư duy mới trong sáng tạo âm nhạc. Từ nhiều trăm năm nay đã có những quan điểm về âm nhạc khác nhau, nhưng có thể lần đầu tiên các bạn sẽ gặp ở đây quan điểm mới trong nhìn nhận các khái niệm cơ bản này - quan điểm nhìn nhận các khái niệm/thuật ngữ đa chiều trong chính không gian diễn trình lịch sử âm nhạc thế giới và Việt Nam. Và ... tất nhiên, cả những gợi mở để chính các bạn sẽ tiếp tục hoàn thiện khái niệm/thuật ngữ đó trong/cùng quá trình tiếp cận âm nhạc của riêng mình. Việc này bản chất của nó không có gì là mới nhưng nhiều khi chúng ta không để ý, chiều tư duy theo những cảm xúc mà âm nhạc cuốn hút chúng ta. Đó cũng là điều chúng ta thấy: trước cùng một tác phẩm âm nhạc mỗi người lại có thể có những cách hiểu khác nhau. Việc chúng ta làm quen/tiếp cận với các thuật ngữ/khái niệm cơ bản của âm nhạc sẽ giúp cho chúng ta hiểu được những vấn đề trình bày tiếp theo về cấu trúc và hình thức của tác phẩm âm nhạc.

Và khái niệm đầu tiên chúng tôi muốn giới thiệu chính là Âm nhạc – khái niệm tưởng như quá thân thuộc, rất đời thân quen và hầu như ai cũng biết lại có rất nhiều cách hiểu trên các phương diện khác nhau của loại hình nghệ thuật này. Khi người ta cho “âm nhạc là các âm thanh có tổ chức (organized sound)”. Khi âm nhạc là hình thức nghệ thuật tổ chức bao gồm

các âm thanh (sounds) và sự im lặng (silence). Hoặc âm nhạc là nghệ thuật của âm thanh có ý nghĩa được tổ chức đặc biệt theo thời gian bởi một tác phẩm âm nhạc bao giờ cũng là sự vang lên của những âm thanh trong một khoảng thời gian nhất định, hay là “nghệ thuật của ý nghĩa có ngữ điệu” (theo cách nói của nhà lý luận âm nhạc xô - viết nổi tiếng B.V. Asafyev¹), rồi âm nhạc là “ngôn ngữ của linh hồn” (A.N. Serov²) v.v... và v.v....

Trong thực tiễn đa dạng và phong phú của cuộc sống, chúng ta thấy âm nhạc tồn tại như một dạng biểu hiện suy nghĩ và cảm xúc của con người bằng âm thanh. Từ xa xưa, âm nhạc đã được coi là phương tiện giao tiếp có ảnh hưởng đến tâm lý giữa người và người, giữa người và thế giới huyền bí của các Đấng tối cao trong tâm linh, tôn giáo. Và vì thế, âm nhạc thực sự được coi như là thứ ngôn ngữ quốc tế mà qua đó/thông qua nó tất cả mọi người của các dân tộc/tộc người đều có thể hiểu được nhau. Nhưng âm nhạc của mỗi quốc gia, mỗi dân tộc bao giờ cũng mang trong nó những yếu tố, đặc điểm mang tính bản sắc riêng, tạo sự khác biệt. Điều khác biệt/bản sắc riêng này là một từ những khẳng định hùng hồn nhất sự tồn tại của quốc gia, dân tộc đó trong sự hội nhập quốc tế. Hay nói cách khác, một trong những nhiệm vụ quan trọng nhất của mọi dân tộc trong thời đại hội nhập quốc tế sâu rộng hiện nay là làm sao bảo tồn và phát huy được những giá trị nghệ thuật truyền thống, qua đó khẳng định được bản sắc riêng, sự tồn tại của dân tộc mình.

Thông qua âm nhạc, người nghệ sĩ không chỉ phản ánh những suy tư của mình, mà họ còn muốn giao tiếp với người nghe, trao đổi với người nghe những vấn đề nhiều khi mang tầm thời đại của cuộc sống xã hội loài người. Rất nhiều tác phẩm âm nhạc đã giữ vai trò quan trọng trong diễn trình lịch sử dựng nước và giữ nước của các dân tộc. Và cho đến hôm nay, chúng ta khó có thể tưởng tượng nếu một ngày không có âm nhạc hiện hữu trong cuộc sống.

Một khái niệm đầy đủ cho thuật ngữ âm nhạc tưởng là đơn giản, nhưng trong thời đại mang tính toàn cầu hoá như hiện nay thật sự lại là một điều không thể, bởi cùng sự tiến hóa không ngừng của nhân loại, nghệ thuật âm nhạc cũng không ngừng phát triển và luôn chứa đựng trong nó những nội hàm mới mang tính thời đại của khái niệm. Và cũng chính điều khó khăn đó cũng mang đến cho chúng ta sự tiếp tục tìm tòi/khám phá/làm giàu thêm nội hàm khái niệm âm nhạc của thời đại mình.

Hoạt động âm nhạc của con người thường được chia làm 3 giai đoạn chính: sáng tạo, biểu diễn và cảm nhận. Sự phát triển của một nền âm nhạc phải được chú trọng đến tất cả các giai đoạn đó. Ngay từ khi ra đời từ chính cuộc sống của xã hội loài người, âm nhạc

không độc lập mà còn kết hợp cùng với nhiều loại hình văn hoá - nghệ thuật khác như: ngôn ngữ, vũ đạo, sân khấu ...

Tuy nhiên, trong một phạm vi nhất định, từ sự xem xét ở trên chúng ta có thể có khái niệm âm nhạc như sau: Âm nhạc (music) là loại hình nghệ thuật sử dụng phương tiện biểu hiện là âm thanh, được sinh ra do chính đòi hỏi của cuộc sống khi cần biểu đạt những trạng huống nhất định của thế giới tình cảm - trí tuệ xã hội loài người.

Trong quá trình tồn tại âm nhạc luôn đóng vai trò như một phương tiện giao tiếp của con người và tác động đến tâm hồn của họ. Thực tiễn của nghệ thuật âm nhạc, nếu xem xét về phương diện đặc trưng của quá trình sáng tạo - biểu diễn - phương thức lưu truyền chúng ta có: âm nhạc dân gian và âm nhạc chuyên nghiệp. Còn xét về phương diện phương tiện biểu đạt ngôn ngữ âm nhạc chúng ta thường có 2 lĩnh vực chính là: Thanh nhạc và Khí nhạc.

Một đặc điểm cũng cần chú ý khi tìm hiểu âm nhạc là: Từ khi ra đời cho đến hiện nay và có lẽ là cả mai sau, âm nhạc thường không chỉ đứng riêng một mình/độc lập mà luôn song hành/kết hợp cùng nhiều loại hình nghệ thuật/văn hoá nghệ thuật (hội hoạ, vũ đạo, sân khấu, điện ảnh v.v...) hoặc nghi lễ tín ngưỡng - tôn giáo/một hiện thực xã hội khác. Do đó, người tìm hiểu, nghiên cứu âm nhạc phải có một cái nhìn khoa học mang tính tổng thể nguyên hợp, phải luôn nhìn âm nhạc trong bối cảnh/môi trường của nó/nơi mà nó sinh ra và tồn tại. Chỉ có như vậy, chúng ta mới có một cái nhìn toàn diện/khách quan/đầy đủ về nghệ thuật âm nhạc như nó đã và đang hiện hữu. Thí dụ, nghiên cứu dân ca phải nghiên cứu tất cả các thành tố tạo dựng nên khái niệm/thuật ngữ dân ca như lịch sử học, dân tộc học, văn hoá học, nghệ thuật học, âm nhạc học v.v... Nhiều bài dân ca chỉ có ý nghĩa trong những hoàn cảnh nhất định, thể loại hát ru là một trong những thí dụ điển hình. Khi đi nghiên cứu văn hoá dân gian, rất nhiều nhà nghiên cứu đã từng gặp tình huống là người nghệ sỹ dân gian không chịu hát bài hát ru của dân tộc mình khi không có tạo nôi cùng em bé. Họ coi đó là những thành tố bắt buộc phải có khi diễn xướng hát ru - đó là cái có/nguồn cảm hứng/cái linh thiêng cần có khi diễn xướng bài dân ca. Chỉ khi đó người nghệ nhân mới thực sự cảm thấy hết ý nghĩa của bài dân ca, hay nói cách khác, chính đòi hỏi ru em bé ngủ yên lành là nhân tố mang đến cho người mẹ bài hát ru như những gửi gắm tình cảm của người mẹ/những giải bày - mong ước dạy dỗ con nên người. Đối với nền âm nhạc của nhiều dân tộc trên thế giới, những bài hát ru luôn giữ một vị trí vô cùng quan trọng trong di sản nghệ thuật dân gian cũng như chuyên nghiệp của dân tộc mình.

Khái niệm tiếp theo cần nói tới là Âm thanh âm nhạc. Đây là được coi là một từ những khái niệm đầu tiên, là thành tố cấu trúc nhỏ nhất của nghệ thuật âm nhạc. Tần số dao động của vật thể rung càng nhanh thì âm thanh càng cao và ngược lại. Sự nhận biết âm thanh phụ thuộc vào tâm sinh lý và cơ quan thính giác của con người. Âm thanh âm nhạc có thể có cao độ trong khoảng từ 16Hz (C2) đến 400 – 4500 Hz (khoảng từ c5 với tần số dao động 4186 Hz đến d5 với tần số dao động 4698 Hz); còn các âm thanh cao hơn nữa được tồn tại trong tư cách âm bồi. Trên thực tế, thính giác con người có thể cảm nhận được về phương diện âm sắc của những âm nhanh có tần số cao hơn nữa (thậm chí đến 20 kHz). Vượt quá giới hạn này là vùng siêu âm, khi đó thính giác con người ta không thể cảm nhận được cao độ/các rung động của âm thanh. Tuy nhiên, dưới góc độ vật lý âm thanh, khi thính giác không thể cảm nhận được nhưng tâm sinh lý của con người lại có thể cảm nhận được và bị tác động bởi những siêu âm này. Nó có thể tạo ra những nỗi lo lắng, bồn chồn, lo âu v.v... Và đặc tính này của siêu âm cũng đã từng được nghiên cứu, sử dụng có hiệu quả trong một số tác phẩm nghệ thuật âm nhạc!

Trước đây đã từng có rất nhiều người quan niệm âm nhạc chỉ là những gì thuộc về phương diện âm thanh và cho rằng nghiên cứu âm nhạc chỉ là nghiên cứu các âm thanh âm nhạc là đủ. Trong bộ môn Lý thuyết âm nhạc cơ bản được giảng dạy tại các trường âm nhạc, người ta thường chia âm thanh thành 2 loại là âm thanh âm nhạc (với cao độ xác định) và tiếng ồn (không có cao độ xác định)³. Nhưng cũng đã từ lâu và nhất là trong thời gian hiện nay, dưới góc nhìn khoa học của thực tiễn diễn xướng nghệ thuật âm nhạc đương đại, tất cả các âm thanh đều có thể là âm thanh âm nhạc bởi chúng mang trong mình đầy đủ 4 thuộc tính của âm thanh (cao độ, trường độ, âm sắc và cường độ)⁴, chúng đều có khả năng biểu đạt thế giới tâm tư tình cảm của con người. Vấn đề quan trọng và có ý nghĩa quyết định ở đây là phương thức và hiệu quả sử dụng các âm thanh đó trong quá trình sáng tạo nghệ thuật của nhà soạn nhạc.

Nhà soạn nhạc nổi tiếng thế giới người Pháp gốc Việt Nguyễn Thiên Đạo⁵ là người đã có nhiều tìm tòi khi sử dụng những âm thanh vốn trước đây không được coi là âm thanh âm nhạc trong cuộc sống đời thường vào tác phẩm của mình để tạo dựng hiệu ứng âm thanh như: tiếng xé vải, tiếng gõ thùng đựng nước v.v...

CHÚ THÍCH

¹Boris Vladimirovich Asafyev (1884-1949) – nhà soạn nhạc, nhà văn, nhà âm nhạc học, nhà phê bình âm nhạc nổi tiếng thế giới người Nga.

²Alexander Nikolayevich Serov (1820-1871) – nhà soạn nhạc, nhà phê bình âm nhạc lớn người Nga.

³Thậm chí cho đến hôm nay vẫn có nhiều sách/tài liệu chia âm thanh làm hai loại như trước đây.

Chúng tôi tôn trọng các tác giả đó và chỉ trình bày ở đây quan điểm nhìn nhận âm thanh của mình cũng như những người cùng quan điểm.

⁴4 thuộc tính của âm thanh là: Cao độ (độ cao/thấp của âm thanh); Trường độ (độ dài/ngắn của âm thanh); Âm sắc (màu sắc đặc trưng của âm thanh); Cường độ (độ mạnh/nhẹ của âm thanh).

⁵Nguyễn Thiên Đạo (1940-1975) - một trong số những người học trò xuất sắc của nhà soạn nhạc vĩ đại thế giới người Pháp Olivier Messiaen (1908-1992).

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Iu. Chiulin, T. Bersatskaya, I. Pusturnhic, A. Pen, T. Ter-Machirosian, A. Snhitke. *Hình thức âm nhạc*. NXB Âm nhạc. Moscow 1974.

2. Phạm Lê Hoà. *Khí nhạc Việt Nam trong bối cảnh của sự tiến triển phong cách âm nhạc thế kỷ XX. Luận án Tiến sĩ khoa học Nghệ thuật học*. Viện hàn lâm âm nhạc Quốc gia Kiev mang tên P.I. Tchaikovsky 1997.

3. Phạm Lê Hoà. *Phân tích tác phẩm âm nhạc*. NXB Âm nhạc. Hà Nội 2014.

4. Nhà xuất bản “Bách khoa toàn thư Xô viết” và Nhà xuất bản “Nhạc sĩ Liên xô”. *Bách khoa toàn thư âm nhạc. Tập 2*. Nhà xuất bản “Bách khoa toàn thư Xô viết”. Moscow 1974.

5. Thư viện Quốc hội Hoa Kỳ. *Từ điển âm nhạc và nhạc sĩ (Dictionary of Music and Musicians)*. Tập 09. NXB Macmillan Limited 2001.